

הרב עדיאל מפ

ברור שיטת המג"א בבהמ"ז דשבת ר"ח ושבת חנוכה

כתב המג"א (סי' קפ"ח ס"ק י"ג) לגבי מי ששכח לומר "רצה" בברכת המזון של שבת ר"ח וז"ל: כשפתח בהטוב והמטיב דחוזר לראש (כדאיתא בשו"ע שם בסעיף ו'), מזכיר של ר"ח, דבכל ברכת המזון מזכיר של ר"ח, דומיא דיום כיפור שהוא יום שנתחייב בדי' תפילות (וחייב להזכיר של שבת אף בתפילת נעילה אע"ג דליכא נעילה בשאר שבתות השנה). וני"ל דחנוכה בשבת והזכיר של חנוכה ולא של שבת - חוזר לראש ואינו מזכיר של חנוכה, דהא אינו חובה להזכיר של חנוכה, כדאיתא בגמ' (שבת כ"ד ע"א, דמעיקר הדין אין חובה להזכיר של חנוכה בבהמ"ז, אלא שאם בא להזכיר - מזכיר, וכן נהגו, כמבואר בשו"ע ריש סי' תרפ"ב). עכ"ל.

וקשה, הרי סו"ס בהמ"ז הראשונה לא עלתה לו ועדין הוא מחוייב בה כבתחילה, וא"כ כשחוזר ומברך למה לא יאמר על הניסים כנהוג? ואכן בפמ"ג שם העיר על המג"א בקצרה: וצ"ע. וגם במשנ"ב (שם ס"ק כ"ט) כתב (לגבי שבת ר"ח) וז"ל: אם לא נזכר עד לאחר שפתח בהטוב והמטיב וחוזר לראש בהמ"ז בשביל הזכרה של שבת, אז צריך לומר עוד הפעם גם יעלה ויבוא, דבהמ"ז הראשון נתבטל לגמרי. ובשעה"צ (שם ס"ק כ"א) כתב וז"ל: מג"א ושי"א, ולא העתקתי מה שכתב לענין חנוכה דדבריו אינן מוכרחין, וכמו שהעיר הפמ"ג. עכ"ל.

והנה לכאורה נדו"ד תלוי במחלוקת הראשונים בברכות (כ"ו ע"ב) בענין מי שהתפלל מנחה של ר"ח ולא אמר יעלה ויבוא, ולא נזכר עד שהגיע זמן תפילת ערבית, ועתה כבר אינו ר"ח, דלדעת רבינו יהודה (הובא שם בתוסי' בתר"י וברא"ש) אין לו להתפלל ערבית שתיים לתשלומין, שהרי תפלת י"ח כבר התפלל במנחה, ואת ה"יעלה ויבוא" שהחסיר אי אפשר כבר לומר עתה, שהרי עכשיו אינו ר"ח. אולם לדעת חכמי פרובינצא חייב להתפלל ערבית שתיים לתשלומי מנחה. ופסק השו"ע (סי' ק"יח סעי' י"א) דיתפלל את השנייה בתורת נדבה, היינו שיתנה ויאמר: אם חייב אני - הי"ז לחובתי, ואם לא - הי"ז לנדבה (משנ"ב שם).

ובפשטות ביאור המחלוקת הוא, דלדעת רבינו יהודה אין תפילתו

הראשונה ששכח בה יעלה ויבוא בטלה, והרי זו תפילה כשרה, אלא שחסר בה יעלה ויבוא, וחייב לחזור ולהתפלל מנחה כדי שיתפלל תפלה כהלכתה. אך אם לא נזכר עד שעבר זמן תפלת מנחה - אין לו להתפלל תפלת תשלומין, שהרי תפלתו הראשונה כשרה היא, ואת החסרון של היעלה ויבוא אין בידו לתקן עוד. אבל לדעת חכמי פרובינצא תפלת מנחה שלא אמר בה יעלה ויבוא אינה תפלה כלל, וחשיב כלא התפלל, ומשום הכי חוזר, ואם לא חזר - יש לו להתפלל ערבית שתים כדין מי ששכח ולא התפלל כלל.

ולכאורה י"ל דכשם שנחלקו בתפלה כך יחלקו בבהמ"ז שלא אמר בה רצה בשבת (או יעלה ויבוא ביו"ט), וכיון שהשו"ע לא הכריע במחלוקת זו וכתב שיתפלל נדבה על תנאי, א"כ גם בבהמ"ז היה לנו לחוש שברכתו הראשונה אינה כלום וחיובו עתה בבהמ"ז הוא כמי שלא ברך כלל, וא"כ קשה כנ"ל אמאי ס"ל למג"א שאינו צריך לומר בה על הניסים כבראשונה?

ולכאורה יש מקום לתרץ, דלדעת המג"א אף חכמי פרובינצא מודים דחשיב כמי שהתפלל, אלא שתפלתו היא תפלה חסרה, ונשאר עליו חיוב להתפלל תפלה שלמה. אך ס"ל דאע"פ שבערבית אינו יכול לומר תפלת י"ח עם "יעלה ויבוא", מ"מ במה שמתפלל תפלה תשלומין הרגילה הרי הוא משלים חיובו שחייב להתפלל תפלה שלמה, שהרי עתה תפלה כזו שלמה היא. ולדעת ר"י חיוב תפלת תשלומין תמיד הוא רק אם יוכל ע"י תפלה זו לתקן ולהשלים את שהחסיר, אבל אם אינו יכול להשלים את שהחסיר ע"י מה שמתפלל עכשיו - אין לו להתפלל (ע"י בטור או"ח סי' תכ"ב, דמבואר שם שאלמלא שהברכות של חול היו שייכות מעיקר הדין גם לשבת, אזי אפי' לא התפלל כלל מנחה בשבת לא היה שייך לחייבו להתפלל ערבית שתים, שהרי תפלת שבת אינו יכול לומר עתה, ובתפלת י"ח לא היה מחויב כלל). ועכ"פ לכ"ע אע"פ שלא אמר יעלה ויבוא, חשיב כמי שהתפלל. וא"כ ה"ה בבהמ"ז שלא אמר בה רצה או יעלה ויבוא ביו"ט הרי זו בהמ"ז כשרה אלא שהיא חסרה וצריך לחזור ולברך בהמ"ז שלמה כהלכתה. ולהכי ס"ל להמ"א, דכיון דלכ"ע יצא י"ח בהמ"ז בברכתו הראשונה, ומה שחוזר ומברך אינו אלא כדי להשלים חיובו לברך בהמ"ז שלמה, א"כ א"צ לומר בה על הניסים כיון שאין חיוב אמירה זו מדינא אלא רק ממנהגא, וכבר קיים המנהג בבהמ"ז הראשונה, וכשחוזר ומברך בשניה כדי לקיים חיובו לברך בהמ"ז שלמה, די שיאמר רק את

המרכיבים היוצרים בהמ"ז שלמה מדינא, וא"צ לומר שוב על הניסים שאינה אלא ממנהגא, ולא תקנו לאומרה בבהמ"ז.

אולם למעשה א"א לתרץ כן, כיון שלשון חכמי פרובינצא המובא בתר"י בברכות הוא, דכיון שלא יצא ידי חובתו בתפלה זו שלא אמר בה יעלה ויבוא, "כמי שלא התפלל כלל דיינין ליה", ולכן חייב להתפלל ערבית שתיים, אע"פ שלא יאמר בה יעלה ויבוא.

ועל כן נראה דע"כ דהמג"א למד שבאמת נחלקו אם חשיב שהתפלל או שחשוב כמי שלא התפלל כלל, וכפשטות לשון התר"י. אלא די"ל דס"ל שלא נחלקו אלא בתפלה, אבל בבהמ"ז כ"ע מודים שבהמ"ז הראשונה כשרה היא, וכפי שיתבאר בס"ד להלן, ומה שמחוייב לחזור ולברך הוא רק בכדי שיהיה לו היכי תימצי לומר רצה או יעלה ויבוא, ועל כן סבר המג"א דסגי ליה שיאמר רק את מרכיבי בהמ"ז הנדרשים ע"פ הדין כדי ליצור בהמ"ז שלמה וכשרה, ולכן אם היה שבת ר"ח צריך לחזור ולומר יעלה ויבוא כיון דהזכרה זו היא מעיקר הדין, אבל על הניסים א"צ לחזור ולומר כיון דאינו אלא ממנהגא.

(וח"א הוסיף ואמר לי, דלפ"ז אפשר שאפ"י אם לא אמר כלל על הניסים בבהמ"ז הראשונה ששכח בה רצה נמי א"צ לאומרו בבהמ"ז השניה).

והנה הטעם לחילוק שאמרנו בין תפלה לבהמ"ז, דאף מי שאומר שאם שכח יעלה ויבוא בתפלה חשיב כלא התפלל כלל מ"מ מודה בבהמ"ז דברכתו הראשונה ברכה כשרה היא, הוא משום דשאני יסוד הדין של הזכרת קדושת היום בבהמ"ז מהזכרתה בתפלה. דבתפלה היתה התקנה דהזכרת קדושת היום היא מעצם מטבע התפלה, דתפלה של יום קדוש מוכרחה להיות מושפעת מקדושת היום, וקדושה זו צריכה להיות ניכרת בעצם מטבע התפלה היום. ולכן לדעת חכמי פרובינצא דין זה גורם שאם לא הזכיר קדושת היום בתפלה, ה"ז כמי שלא התפלל כלל, דאין זה המטבע של התפלה היום. ולדעת ר"י אע"פ שלא התפלל את התפלה המחויבת היום, מ"מ גם תפלה של חול תפלה מיקרי וחשיב כהתפלל, אלא דאכתי נשאר מחוייב להתפלל את תפלת היום כפי המטבע שתקנו. אבל בבהמ"ז ענין הזכרת קדושת היום אינו מעצם מטבע הבהמ"ז, אלא גדר חיובה הוא רק כתוספת הנספחת לבהמ"ז, ולכן בבהמ"ז כ"ע מודים דחשיב כמי שברך אע"ג ששכח להזכיר בה קדושת היום, ומה דקיי"ל שאם לא קיים דין תוספת זו - חייב לחזור ולברך, זהו רק בכדי שיהיה לו

היכי תימצי לקיים דין זה. והראיה לחילוק שאמרנו, היא ממה דקיייל דמי שלא אמר יעלה ויבוא וחתם המחזיר שכינתו לציון ועוד לא התחיל מודים, אומר יעלה ויבוא במקום זה ללא מטבע של ברכה (סי' תכ"ב סעי' א', משא"כ בבהמ"ז שאם לא אמר רצה או יעלה ויבוא וחתם כבר בונה ברחמיו ירושלים ועוד לא התחיל הטוב והמטיב לא סגי ליה שיאמר כאן רצה או יעלה ויבוא אלא צריך לומר קדושת היום במטבע של ברכה המבוארת בגמ' (ברכות מ"ט ע"א). וע"כ זהו משום שבתפלה הרי הוא עדין עומד בתוך תפלתו, ואם אומר עכשיו יעלה ויבוא עדין ניתן לצרפו לתפלה, משא"כ בבהמ"ז, שאם חתם כבר בונה ברחמיו ירושלים, הרי סיים את בהמ"ז דאורייתא והרי זה כעקר רגליו (כן מבואר ברש"י שם ד"ה והדר לרישא) ואין עוד אפשרות לצרף את מה שיאמר עתה לבהמ"ז, ועל כן צריך לאומרה כברכה בפ"ע. אלא דיש להקשות, דאם משחתם בונה ברחמיו ירושלים חשיב כעקר רגליו, א"כ יהיה חייב לחזור לראש כמו מי שעקר רגליו בתפלה ונזכר שלא אמר יעלה ויבוא דחייב לחזור לראש. וע"כ הטעם דלא מחייבינן ליה לחזור ולברך, זהו משום שבבהמ"ז אין הזכרת קדושת היום מעצם מטבע הברכה, דא"כ אה"נ דהיה לו לחזור לראש, אלא הרי היא כתוספת בלבד לבהמ"ז, ולכן סגי לן שתהיה תוספת זו מצורפת וסמוכה לבהמ"ז מן החוץ כברכה בפ"ע.

ראיה נוספת לכך שמהות ההזכרה בבהמ"ז שונה מחיוב ההזכרה בתפלה יש לראות בעצם הסוגיא בשבת (כ"ד ע"א) שמסתפקת האם יש בכלל חיוב להזכיר חנוכה בבהמ"ז, וכן האם יש חיוב להזכיר ר"ח בבהמ"ז. ולגבי החיוב להזכירם בתפלה משמע דפשיטא דחייב להזכירם, ובפרט בחנוכה שדין אמירת על הניסים בתפלה הוא עיקר קיום תקנה ההודאה לדעת רש"י (שם ובדף כ"א ע"ב), וע"כ דיסוד דין הזכרת היום בבהמ"ז שונה מבתפלה.

והנה הגם שהמג"א לא הזכיר בדבריו אלא שבת חנוכה, ברור שה"ה גם בפורים שחל בשבת (שזה יתכן רק בפורים דמוקפין), שאז הדין הוא שצריך לומר על הניסים בבהמ"ז בשבת (שו"ע סי' תרפ"ח סעי' ו'), ואם שכח רצה וחוזר ומברך, א"צ לומר על הניסים לדעת המג"א.

והנה כל האמור הוא רק כדי לבאר סברת המג"א, אבל ודאי שגם המג"א יודה שאם רצונו להזכיר חנוכה בבהמ"ז השניה יכול להזכיר. ועל כן, כיון שמהפמ"ג והמשני"ב משמע שלא ניחא להו בסברת המג"א. נראה שלמעשה כדאי לכתחילה להזכיר של חנוכה גם בברכת המזון השניה.